

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

УДК 94(477)

М.В.СКРЖИНСЬКА *

ДИПЛОМАТИ В АНТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Уперше зібрано епіграфічні й літературні джерела зі згадками про дипломатичну діяльність еллінів в Ольвії, Херсонесі, Боспорі. Автор показує, як високо цінували заслуги громадян, котрі успішно виконували дипломатичні доручення, а також характеризує завдання, що їх вирішували місцеві й іноземні послы.

Ключові слова: послы, почесні декрети, Ольвія, Херсонес, Боспор, Давня Греція, Давній Рим.

До наших днів збереглося небагато свідчень про громадян, котрі здійснювали дипломатичну службу в давньогрецьких колоніях на північних берегах Понта. Ними були послы і проксени з числа місцевих та іноземних громадян. Про їх міжнародну діяльність в Ольвії, Херсонесі й на Боспорі вкрай небагато-слівно згадується в античних епіграфічних і літературних джерелах, а щодо Тіри – відсутні жодні свідчення. Натомість послы здійснювали основну частину дипломатичної служби. Необхідність в їх діяльності в північних грецьких колоніях, імовірно, з'явилась уже в період утворення місцевих полісів у VI ст. до н.е., однак певні відомості про посольства з держав Північного Причорномор'я існують лише з IV ст. до н.е.

Спочатку послів обирали серед шанованих у місті громадян немолодого віку, котрі вважалися досвідченими у вирішенні політичних та економічних питань. Це дало привід до виникнення найменування посла «*προεβουτῆς*», тобто «старійшина». Уже у класичний період послы вміли користуватися різними прийомами красномовства, щоб переконливо обґрунтувати поставлені перед ними завдання. Такими чеснотами володіли вихідці із заможних родин, котрі мали можливість здобути добру освіту. За античності не існувало професійних послів, їх обирали серед громадян, які відповідали вимогам для успішного виконання того чи іншого доручення. Звичайно, послы одержували від держави

* Скржинська Марина Володимирівна – доктор історичних наук (Київ)
E-mail: kij@bk.ru

певну суму на видатки, однак їм часто доводилося вкладати власні кошти, особливо, якщо посольство затягувалося на тривалий час. Наприклад, херсонесит Аристон шість років був послом у Римі, де клопотався про надання статусу вільного міста для своєї Батьківщини, а його співвітчизник Демократ неодноразово за власний рахунок їздив до Рима як посол¹.

Боспорські послы

Найдавніші відомості у джерелах про послів з античних держав Північного Причорномор'я відносяться до Боспору. У квітні 346 р. до н.е. афіняни видали почесний декрет на честь двох царів-співправителів Спартока II й Перисада I та їхнього брата Аполлонія²; було прийнято рішення увінчати їх золотими вінками на свята Великих Панафіней і зберегти за ними привілеї, даровані раніше їхнім батькові та дідові, царям Левкону й Сатиру.

У великому тексті постанови збереглися докладні відомості щодо діяльності царських послів. Ми дізнаємося, що незабаром після смерті Левкона його сини-спадкоємці написали листа афінському урядові, де підтверджували всі попередні домовленості з їхніми батьком і дідом, у першу чергу про необхідне для Афін постачання хліба на пільгових умовах. Листа відправили з Сосієм і Феодосієм. Їх призначили послами невипадково, адже їх добре знали афіняни, оскільки ці боспоряни у себе на Батьківщині постійно підтримували приїжджих з Аттики, про що зі вдячністю сказано в декреті. Напевно, деякі з цих афінян були проксенами Сосія й Феодосія, тобто зобов'язалися надавати їм сприяння, тому в Афінах вони виступали посередниками з властями міста щодо приїжджих. За давньою традицією боспорські послы разом зі своїми проксенами з'являлися до відповідної посадової особи і пред'являли їй свої грамоти. Після цього (звичайно в Афінах за п'ять днів) послів запрошували виступити в раді або в народному зібранні, де читали привезені ними документи, обговорювали викладені в них пропозиції та прохання, а прибульці могли виступити з роз'ясненнями, відповісти на запитання.

Як видно з декрету, доповідь боспорських послів одержала схвалення. Влада задовольнила прохання (що містилися у царському листі) про надсилання на Боспор кваліфікованих афінських мореходів і щодо повернення кредиту за поставлене зерно. Афіняни високо оцінили діяльність Сосія й Феодосія, котрі допомогли у себе на Батьківщині афінським громадянам та привезли до Аттики добрі звістки. Їх запросили на трапезу у Пританей, інакше кажучи, на честь боспорян улаштували офіційний прийом, чого удостоювалися далеко не всі іноземні послы.

Безумовно, боспоряни надсилали послів із різними дорученнями не лише до Афін, а й до інших міст Причорномор'я та Середземномор'я, з якими підтримували політичні, економічні зв'язки. Однак документальне свідчення про це збереглося лише одне. У папірусі з архіву Зенона, датованому 21 вересня 294 р.

¹ *Latyshev V.* Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – Petropoli, 1916. – №423, 425.

² *Граков Б.Н.* Материалы по истории Скифии в греческих надписях Балканского полуострова и Малой Азии // Вестник древней истории (далі – ВДИ). – 1939. – №3. – №3.

до н.е., згадано послів, які прибули в Єгипет до царя Птолемея Філадельфа від Перисада II³. Про мету місії в документі не сказано, ясно лише, що посланців прийняли з великою пошаною й запросили на свято в якомусь віддаленому від Александрії храмі, адже для поїздки знадобилися спочатку судна, що, мабуть, рухалися Нілом, а далі – повозки та в'ючні мули. Боспорян названо послами, а аргив'ян, котрі їхали з ними, – феорами. Із цього виходить, що останні спеціально прибули на врочистості, адже феорами називали учасників священних посольств на різні еллінські свята. Боспорські послы мали іншу мету. Однак як вияв особливої прихильності єгиптян до посланців Перисада їх запросили подивитися на розкішне видовище під час свят, що відбувалися вдалині від столиці.

За літературними й епіграфічними джерелами відомо про постійні тісні політичні контакти Боспору та Херсонеса, його найближчого сусіда в Північному Причорномор'ї⁴. Недарма в декреті III ст. до н.е. на честь херсонеського історика Сиріска⁵ особливо підкреслено, що він правдиво описав історію зв'язків своєї Батьківщини з Боспором. У непростих стосунках двох держав значну роль відігравали послы, утім про їхню діяльність нині відомо небагато.

У кінці I ст. до н.е. боспорська цариця Динамія прислала до Херсонеса посла Амінія, і його участь у перемовинах була настільки успішною, що херсонесити видали на честь цієї людини почесний декрет⁶. Після уточненого прочитання цього незадовільно збереженого напису І.А.Макаров висловив обґрунтоване припущення, що послові пощастило укласти договір про військовий союз Боспору й Херсонеса, котрий задовольняв обидві сторони⁷. В утраченій частині напису, мабуть, ішлося про дарування Амінію проксенії, яка в той час була частою винагородою послам. У вцілілій заключній частині тексту сказано про рішення написати декрет на мармуровій стелі й встановити його на акрополі Херсонеса.

Інше свідчення про боспорських послів I ст. до н.е. у Херсонесі міститься в переказі про місцеву героїню Гікію. Текст цієї історичної новели включено до останнього розділу твору Константина Багрянородного «Про управління імперією». У новелі розповідається про те, як боспорський цар Асандр двічі посилає своїх послів до Херсонеса з пропозицією укласти шлюб між його сином і Гікією, донькою знаного херсонеського політичного діяча Ламаха. Херсонесити не відразу прийняли цю пропозицію, а потім погодились на неї, обумовивши свої вимоги: чоловік Гікії житиме з нею у Херсонесі й ніколи не їздитиме на Батьківщину.

Напевно, у цьому запису усної оповіді, що давно існувала, були забуті реальні умови договору, адже не херсонесити, а боспоряни були зацікавлені в тому, щоб син їхнього царя жив саме у Херсонесі. Там він улаштував змову з метою скинення херсонеських властей і збирався повернути цю територію під

³ Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии... – С.260–261.

⁴ Херсонес Таврический в середине I в. до н.э. – VI в. н.э. – X., 2004. – С.31–72.

⁵ Latyshev B. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №344.

⁶ Ibid. – №454.

⁷ Макаров И.А. Первая элветерия Херсонеса Таврического в эпиграфических источниках // ВДИ. – 2005. – №2. – С.92.

протекторат Боспору, але рішучі дії його дружини Гікії перешкодили здійсненню таких планів. У цій розповіді, що впродовж декількох десятиліть пройшла крізь фільтр фольклорної свідомості, відбився реальний факт спроби Боспору повернути Херсонес у власну орбіту у 20-х рр. I ст. до н.е. Із цією метою через послів було передано пропозицію про шлюб, що начебто зміцнювало дружні відносини обох держав, утім насправді таким шляхом боспоряни намагалися повернути Херсонес у залежність⁸.

Інші написи, що нас цікавлять, виявлено при розкопках Танаїса. Туди боспорські царі посилали своїх представників, котрі здійснювали вищу владу в регіоні. На зразок римських намісників провінцій, яких називали «леґатами», тобто «послами», боспоряни надали їм те саме ім'я, але по-грецькому («πρεσβευτής»), тому у сучасних перекладах вони виступають як «пресбевти». Отже ця посада розглядалась як посольська. На важливу роль пресбевтів укаже те, що їх імена стоять у заголовках написів одразу після царя⁹.

У листах Плінія Молодшого до імператора Траяна тричі мовиться про боспорське посольство від царя Савромата I, що прямувало до Рима (Plin. Epist. X, 63, 64, 67). Ці відомості відносяться до першого десятиліття II ст., коли Пліній виконував обов'язки намісника провінції Віфінія. Із його листа можна зрозуміти, що Савромат відправив до Траяна посланця («tabellarius») з важливим повідомленням, і цей боспорянин їхав до Рима через Нікею, де зустрічався з намісником. Той сприяв посланцеві, видавши йому подорожну, що давала право користуватися державною поштою (заміною коней або мулів упродовж подорожі). До обов'язків згаданого боспорянина входило лише передання листа, а перемовини з Траяном мав провадити посол («legatus»), котрий виїхав пізніше – про нього йшлося в наступному листі Плінія. Утім про мету посольства нам нічого невідомо. Імовірно, ішлося про ситуацію у Причорномор'ї, про загрозу навали «варварів», і про роль боспорського та римського війська в боротьбі з ними.

Короткі відомості про боспорських послів римського часу містяться у творах Лукіана й Амміана Марцелліна. У 164 р. перший не з власної волі опинився в невеликому містечку Егіал (Luc. Alex. 53) поблизу західного боку мису Карамбіс (Strab. XII, 3.10). Тут він шукав можливість добратися до Амастрії, де на нього чекали дружина й син. Невдовзі знайшлося судно, на якому послі боспорського царя Тиберія Юлія Євпатора прямували з Пантікапея до одного з міст римської провінції Віфінії на південному узбережжі Понту. Цю поїздку вони здійснювали щорічно, привозячи римському представникові належний Риму боспорський грошовий внесок¹⁰.

Подібні посольства з даниною римлянам боспоряни регулярно відсиляли й у IV ст., про що відомо з твору Амміана Марцелліна (XXII, 7, 10). Він писав, що до імператора Юліана у 362 р. «швидше звичайного» з'їхалися посольства з

⁸ Скржинская М.В. Образование и досуг в античных государствах Северного Причерноморья. – К., 2014. – С.162–170.

⁹ Корпус боспорских надписей. – Москва; Ленинград, 1965. – №1243, 1245–1246, 1248.

¹⁰ Зубар В.М., Скржинська М.В. До інтерпретації одного писемного джерела з історії Боспора // Археологія. – 1997. – №4. – С.119–122.

різних країн, і серед них були боспоряни. Вони привезли імператорові щорічний внесок за те, що його військо захищало їхню Батьківщину.

Херсонеські послы

Найдавніша згадка про них міститься в договорі між Херсонесом і понтійським царем Фарнаком I¹¹. Урочисті запевнення у дружбі та взаємній допомозі відбувалися за участю херсонеських послів Матрія й Гераклія. Навесні 179 р. було оформлено відповідний документ, що його послы привезли на Батьківщину, а текст угоди, викарбований на мармуровій плиті, виставили для загального огляду.

Основні пункти згаданого договору, що стосувались економічного й військового співробітництва, було поновлено з ініціативи понтійського царя Мітрідата Євпатора, котрий прагнув поширити свій вплив у Північному Причорномор'ї. Певно, до угоди внесли нові умови й зобов'язання, і з цим текстом цар направив до Херсонеса свого посла, громадянина міста Аміс, що поряд із Синопою – на той час однієї з двох столиць Понтійського царства. Херсонесити високо поцінували діяльність посла, котра сприяла обоюстороннім інтересам. Як нагороду для нього видали почесний декрет, надали йому та його нащадкам проксенію, що гарантувала різні пільги, і виставили на видному місці мармурову стелу з текстом декрету¹².

Пізніше, спираючись на згадану угоду, одним із пунктів якої була домовленість про взаємну військову допомогу, херсонеські послы звернулися до понтійського царя Мітрідата Євпатора з проханням допомогти відбити скіфський напад. У відповідь цар послав військо під проводом Діофанта. Про це відомо з декрету на честь цього знаного полководця, котрий наприкінці II ст. до н.е. позбавив Херсонес загрози розорення скіфами¹³. Судячи з тексту напису, херсонеські послы неодноразово приїздили до Мітрідата, і Діофант сприяв успішнім переговорів із царем.

До недавнього часу декрет на честь Гаая Юлія Сатира¹⁴ можна було розглядати як найдавніший напис про херсонеських послів римського часу. Його датують 46 р. до н.е. завдяки згадці про третє консульство і третю диктатуру Цезаря. Дослідники вважали, що херсонесити просили Сатира, шанованого громадянина їхньої метрополії, поїхати послом до Цезаря, аби одержати права вільного міста. Переговори досягли успіху, за що гераклеота винагородили почесним декретом¹⁵.

Однак у світлі нових досліджень інтерпретація тексту декрету зазнала суттєвих змін. Зі збереженої часом частини напису неясно, яку державу представляв Сатир: свою Батьківщину Гераклею чи Херсонес? У бесіді з Цезарем

¹¹ *Latyshev B. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №402.*

¹² *Ibid. – №349.* Див. також: *Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. – К., 1973. – С.14, 17; Сапрыкин С.Ю. Гераклея Понтийская и Херсонес Таврический. – Москва, 1986. – С.211–213.*

¹³ *Latyshev B. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №352.*

¹⁴ *Ibid. – №423.* Див. також: *Голубцова Е.С. Северное Причерноморье и Рим на рубеже нашей эры. – Москва, 1951. – С.69.*

¹⁵ Там же. – С.68–61; Херсонес Таврический... – С.37.

ішлося саме про Херсонес, але навряд чи її наслідком стало одержання особливих прав містом, як уважалося раніше¹⁶. Таким чином, немає впевненості в тому, що Сатир був послом херсонеситів, і ми, як і раніше, не знаємо, за що йому оголосили подяку та встановили мармурову стелу з текстом декрету.

З елліністичного часу у Херсонесі на мармурових стелах і постаментах статуй із зображеннями видатних громадян уміщували рельєфні вінки, а всередині них знаходилися написи з назвами посад і державних доручень, які виконував представлений у скульптурі херсонесит. Такі пам'ятники ставили незабаром по смерті заслуженого громадянина.

У двох подібних написах римського часу відбито діяльність посла. На мармуровій базі статуї Аристона, сина Аттіни, у десяти рельєфних оливкових вінках перелічено його високі посади¹⁷. Особливо наголошено на діяльності Аристона як досвідченого посла: у другій третині II ст. він двічі їздив на переговори з боспорським царем Реметалком і завершив їх успішно, а його посольство до Рима з проханням свободи для Херсонеса тривало шість років, утім померлий на чужині посол так і не досяг бажаного результату. Це не вплинуло на високу оцінку заслуг Аристона перед Вітчизною. Йому вирішили поставити пам'ятник із переліком виконаних ним державних доручень.

Після смерті Аристона херсонесити звернулися до своєї метрополії з проханням продовжити переговори з Римом. Послами обрали Геракліда та Прокла, знатних громадян Гераклеї, в імператора Антоніна Пія вони добилися виконання своїх прохань¹⁸. Тому херсонесити видали почесний декрет на честь обох послів і дали їм нагороди, та які саме, невідомо, адже заключну частину напису втрачено¹⁹. Виходячи з аналогій, можна припустити, що Гераклід і Прокл одержали проксенії й були увінчані золотими вінками.

У напису, за характером схожим із написом Аристона, втрачено ім'я херсонесита, котрий жив у середині I ст. н.е. й також виконував обов'язки посла до римлян, але не до столиці, а до намісника Мезії²⁰. Інший документ зі згадкою херсонеських послів Флавія Аристона й Валерія Германа до легата Нижньої Мезії включено до великого напису з листуванням римського намісника та влади Херсонеса²¹. Наприкінці II ст. вони скаржилися на сваволю командира римської залози, що забирав у міста надмірні суми з проституційного податку. Посли добилися позитивного вирішення свого прохання і привезли відповідь легата з повелінням римлянам не змінювати обумовлену раніше суму.

Останнє за часом епіграфічне джерело зі згадкою про херсонеських послів уміщене на мармуровій базі втраченої статуї, створеної в III ст.²² На відлілому постаменті записано почесний декрет на честь Демократа, сина Аристогена.

¹⁶ Макаров И. Первая элвтерия Херсонеса Таврического... – С.82–93.

¹⁷ Latyshev B. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №423.

¹⁸ Докл. див.: Макаров И.А. Об атрибуции одного списка «приложивших печати» из Херсонеса // ВДИ. – 2013. – С.104–115.

¹⁹ Latyshev B. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №362.

²⁰ Ibid. – №420.

²¹ Ibid. Див. також: Соломоник Э.И. Латинские надписи Херсонеса Таврического. – Москва, 1983. – С.26.

²² Latyshev B. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №425.

Він зарекомендував себе вправним політиком та оратором. Либонь тому херсонесити обирали його на різні відповідальні посади й неодноразово відправляли послом «до римських імператорів для клопотання про благо Батьківщини». У декреті зі вдячністю мовлено, що Демократ здійснював пов'язані з великими витратами візити в Рим за власний рахунок.

Виписки з творів херсонеських письменників у трактаті Константина Багрянородного «Про управління імперією» дають можливість дізнатися, як місцеві історики у своїх працях описували різні посольства до боспорян і римлян. Вище згадувалася розповідь про Гікію, в якій мовилося про обмін посольствами між Херсонесом і Боспором у другій половині I ст. до н.е.

Один уривок із місцевої хроніки присвячено участі Херсонеса у війні Боспору з римлянами в 291–293 рр. Боспорський цар скористався важким становищем римлян і за допомогою переможної війни вирішив позбутися залежності від них. Військо успішно рухалося східним і південним узбережжям Чорного моря та вступило в межі римської провінції Понт. Тоді імператор Діоклетіан через своїх послів звернувся по допомогу до Херсонеса, попросивши завдати удару в тил ворога: піти війною на Боспор, щоб відволікти його військо від війни з римлянами. Херсонесити захопили Пантікапей і відправили до царя кількох послів зі звісткою про це. Вони повідомили, що якщо боспоряни не укладуть із римлянами мир, то в Пантікапей будуть убиті всі члени родин знатних боспорян і сарматів. Херсонесити також подбали про те, щоб їхні послі не стали заручниками в боспорського царя. Після укладення вигідного для римлян миру боспорське військо повернулося додому.

Командувач римського війська послав своїх і двох херсонеських послів до Діоклетіана зі звісткою про успішно завершену операцію та вирішальну роль у ній херсонеситів. За допомогу у війні послі попросили надати Херсонесу права вільного міста та звільнити від сплати податків римлянам. Імператор погодився виконати ці прохання й, обдарувавши послів, видав їм відповідні документи.

Ця оповідь особливо цікава тим, що серед збережених джерел єдиний раз мовиться про роль послів під час укладення миру після війни. Хоча, поза сумнівом, послі античних держав Північного Причорномор'я постійно виконували подібні функції. Як видно з цього тексту, така робота могла бути небезпечною, адже послів могли взяти у заручники (ймовірно, це особливо часто траплялося при укладанні мирних угод із «варварами»).

Інше оповідання теж стосувалося військової допомоги з боку Херсонеса: імператор Константин просив допомогти придушити повстання «варварів» у Мезії. Херсонесити перемогли їх у битві поблизу Істра. Після цього Константин запросив до Візантія вищих сановників Херсонеса. Він підтвердив даровані раніше права елевтерії й повне звільнення від податків, надавши відповідні документи. Крім того, подарував для оздоблення міста свою визолочену скульптуру у царській мантії та золотому вінку, а також золоті обручки із зображенням імператора. Константин звелів їх використовувати, аби «скріплювати донесення і прохання, що їх ви надсилаєте», і для доведення того, що «посли є дійсно вашими».

Як і в попередньому оповіданні, тут містяться унікальні відомості про те, як послі з Північного Причорномор'я одержували у греків і римлян завірені документи для передання їх на Батьківщину. Крім того, автор згадує про особливі печатки в послів, за якими можна було б установити, що це не самозванці, а офіційні представники. Певна річ, на підставі аналогій можна було б припустити, що видані послам документи завірялись особливим чином і до них прикладалася печатка. Однак щодо держав Північного Причорномор'я прямо про це мовиться лише у згаданому оповіданні.

Ольвійські послі

Певні відомості про ольвійських послів перед гетським погромом міста в I ст. до н.е. містяться лише у двох написах елліністичного часу. Із декрету Протогена²³ відомо, що у III ст. до н.е. держава виділяла для посольств певну грошову суму та віддавала організацію посольств на відкуп. Так, спорядження посольства до резиденції царя Сайтафарна відкупив якийсь Конон, але коли він не зміг одержати обіцяні архонтами 300 золотих, то відмовився від своїх зобов'язань. Після цього ще тричі оголошувалися торги, і в результаті ольвіополіт Форміон узявся доставити Сайтафарну видані Протогеном необхідні кошти. Іншого разу сам Протоген разом з Аристократом узяли на себе обов'язки послів до «варварського» царя, від нападів якого Ольвія відкупалася великою даниною. Привезена послами сума 900 золотих, яку знову дав місту Протоген, видалася цареві недостатньою, і він вирішив іти в похід на Ольвію. Через лакуну в напису невідомо, чи відбулася ця виправа, та можна припустити, що за допомогою того ж Протогена Ольвія зуміла відкупитися від вторгнення «варварів», а безпеку держави, як бувало вже не раз, знову забезпечили перемовини.

В іншому пізнішому напису є згадка про посольство до столиці Понту – Синопи²⁴. Сучасні історики неодноразово зверталися до цього документа²⁵, але їх не цікавили згадки про послів. Текст свідчить, що наприкінці II ст. до н.е. Ольвія, так само, як і Херсонес, через своїх послів принаймні двічі зверталася по допомогу до могутнього понтійського царя Мітрідата Євпатора. Після першого прохання той відправив до Ольвії залог, що допомогло стримати натиск войовничих сусідів. Пізніше, мабуть, стало відомо, що «варвари» зібрали великі сили та планували ймовірно взимку, коли кочовики могли переправитися по кризі через Гіпаніс, напасти на місто. Як відомо з декрету Протогена, такі зимові напади відбувалися сотнею років раніше.

Імовірно, ольвіополіти дізналися про це напередодні настання холодів, і тоді захисники міста зрозуміли, що їхніх сил недостатньо для відсічі ворогові. Тому вони відіслали послів до Синопи з проханням про допомогу. За розпорядженням понтійського царя до Ольвії вирушило судно, на якому прибули арамейські лучники та повернулися послі. Крім того, під згаданою в напису

²³ Ibid. – №32.

²⁴ Ibid. – №35.

²⁵ Жебелев С.А. Северное Причерноморье. – Москва; Ленинград, 1953. – С.273–289; Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса. – Москва, 1989. – С.252–256.

царською допомогою вірогідно можна розуміти також грошову дотацію для оплати залоги і продовольства.

Про все це ми дізнаємося з почесного декрету на честь капітана, котрий привів судно до Ольвії, «долаючи різні вітри й супротивні течії». У народному зібранні після звіту послів про вдалу місію одразу ж було внесено пропозицію про видання декрету на честь вправного морехода, який зумів своєчасно доставити допомогу місту незважаючи на небезпеку судноплавства.

Інші збережені часом ольвійські написи зі згадками послів відносяться до римського періоду. Три декрети II ст. н.е. свідчать про тривалі дипломатичні контакти ольвіополітів із ватажками місцевих племен. Із ними укладали угоди Карзоаз, син Аттала, Посідей, син Сатира, і ще один ольвіополіт, ім'я якого втрачене²⁶. У цих почесних постановках високо цінується громадянська діяльність померлих та особливо виокремлюється успішне виконання ними посольських обов'язків, часто небезпечних.

Про це, зокрема, мовиться в декреті Карзоаза, котрий «негайно виконував доручення в посольствах до сусідніх царів», тобто вирушав до них, як тільки виникала необхідність, а це зазвичай була воєнна загроза. Посідей спілкувався з царем, чие ім'я не збереглося. Інший ольвіополіт «зустрічав сарматських царів», отже неодноразово провадив із ними переговори. Таким чином, можна зробити висновок, що співвітчизники високо цінували згаданих громадян як дипломатів, котрі вміли поводитися з довколишніми «варварами».

Можливо, одні ольвійські послы «спеціалізувалися» на зв'язках з грецькими державами, інші – на спілкуванні з місцевими племенами, ще інші – на контактах із римлянами. У кожному з цих трьох випадків були потрібні різні моделі поведінки, для чого вимагалось знати місцеві культурні особливості й ритуали прийому послів. Деякі ольвіополіти виявляли свої здібності в різних напрямках. Так, невідомий нині на ім'я громадянин не лише зустрічався з царями сарматських племен, але на початку III ст. прямував до «панів наших непереможних імператорів» із проханням про відстрочку виконання якихось зобов'язань²⁷. Інший ольвіополіт, ім'я якого також не збереглося, у середині I ст. н.е. неодноразово приїздив послом до римського намісника Мезії та до «великих царів Аорсія». Римляни задовольнили прохання Ольвії про воєнний захист міста і його околиць від сарматів, а також про постачання хліба²⁸.

Найбільш яскраво особу посла окреслено в декреті II ст. н.е. на честь Феокла, сина Сатира²⁹. Мармурова стела з текстом постанови народного зібрання належить до числа небагатьох повністю збережених ольвійських пам'яток цього типу. Так само, як у більшості пам'яток, що цікавлять нас, тут ідеться про те, що Феокл за його різноманітну діяльність на благо Ольвії нагороджується посмертно золотим вінком, оплаченим державою. За життя він

²⁶ *Latyshev B.* Inscriptions orae septentrionalis Ponti Euxini. – №39, 51, 54.

²⁷ *Ibid.* – №54.

²⁸ *Виноградов Ю.Г.* Очерк военно-политической истории сарматов I в. н.э. // ВДИ. – 1994. – №2. – С.166–167.

²⁹ *Latyshev B.* Inscriptions orae septentrionalis Ponti Euxini. – №40.

одержував подібні нагороди у себе на Батьківщині та ще у 17 грецьких містах. Першою названо його рідну Ольвію, а серед інших – її метрополія Мілет, а також ближні й далекі сусіди у Причорномор'ї (Тіра, Херсонес, Боспор, Істрія, Томи, Калахіс, Одес, Синопа, Гераклея, Амастрія, Тіеон), крім того Візантій і декілька малоазійських міст (Апамея, Кізік, Нікомедія, Пруси, Нікея).

Із декрету зрозуміло, що Феокл помер, виконуючи у четвертий раз обов'язки першого архонта; що його також обирали стратегом і жерцем, а це свідчить, як цінували його риси досвідченого політика й дипломата. Він походив «від предків славних, що надали багато послуг нашій Вітчизні в посольствах, різних посадах і благодіяннях». Особливо виділено заслуги послів із родини Феокла. Напевно, родинні традиції визначили його життєвий шлях, і змолоду поряд з іншими знаннями він засвоював мистецтво дипломатії. Увінчання золотим вінком у багатьох містах указує на активну дипломатичну та, мабуть, економічну діяльність Феокла, котрий представляв Ольвію в інших грецьких державах. У себе на Батьківщині він надавав сприяння приїжджим. Не випадково в декреті мовиться про його посмертне увінчання вінком від імені не лише ольвіюполітів, а й від іноземців, що мешкали в місті.

Напевно, добробут родини Феокла був немалим і ґрунтувався на успішній торгівлі. Це сприяло посольській діяльності, тому що він знав багатьох іноземців і міг докладати власні кошти до виділених державою, а іноді взагалі їздити за свій рахунок. Багатство дозволяло Феоклові вкладати гроші в будівництво й ремонт громадських будівель, завдяки чому «місто робилось гарнішим і славнішим». Однією з таких споруд став новий гімназій, де ольвіюполіти вирішили поставити пам'ятник Феоклу.

Проксенія як форма міжполісних зв'язків

У давньогрецьких державах деякі громадяни ставали проксенами, тобто брали на себе функцію гостинності й обов'язок захисту інтересів іноземців. Проксенія могла стосуватися приватних взаємин, вона також могла сприяти дипломатичним стосункам з іншою державою. Приклад першого типу описано в «Трапезитиці» Ісократата, де йдеться про те, що боспорянин Сопеїд мав в Афінах проксена Гішполаїда, котрий опікувався його грошовими справами, коли Сопеїда не було в місті.

Також проксенія встановлювалась або між громадянином та іншим полісом, або між двома полісами. Проксен надавав різні послуги послам, він виступав посередником в їхніх стосунках із владою, дбав про добрі відносини між полісами³⁰. Елліни надавали іноземцям проксенію за різноманітні послуги державі й записували цю постанову в почесному декреті, де перелічувалися пільги проксена, що найчастіше стосувалися права безмитної торгівлі.

³⁰ *Латышев В.В.* Очерк греческих древностей. – Санкт-Петербург, 1997. – С.284 [репринт. вид. 1899 р.].

В особливих випадках проксена наділяли правами громадянства, привілеєм займати перші місця в театрі й на стадіоні тощо. Спершу основна частина проксеній служила поліпшенню торговельного обміну між державами, тому більшість пільг відносилися до сфери торгівлі. Оскільки нею займалися численні державні діячі, то винагородження проксенією посла чи навіть правителя продовжувало включати торговельні пільги. Наприклад, такою є ольвійська проксенія IV ст. до н.е. правителєві Сатиру за успішну політичну угоду між Ольвією й Гераклеєю³¹, або ж проксенія дельфійців боспорському цареві Перисадові III і його дружині цариці Камасарії³².

Діяльність ряду проксенів, починаючи з елліністичного періоду, можна порівняти з обов'язками сучасних консулів. У другій половині III ст. до н.е. ці обов'язки на Родосі виконував Агасикл, котрому ольвіюполіти дарували проксенію та права громадянства за те, що він надавав послуги ольвіюполітам, які зверталися до нього³³. Його сучасник Навтим одержав від ольвіюполітів проксенію за подібну діяльність у Калатії³⁴, а у III–II ст. до н.е. ольвіюполіти дали проксенії за ті самі заслуги херсонеситові Діонісієві й невідомому нині на ім'я уродженцеві Смирни³⁵. Цінуючи допомогу співвітчизникам, херсонесити у II ст. до н.е. надали проксенії Менофілу з Синопи й уродженцеві Гераклеї, ім'я якого втрачене³⁶. За особливі заслуги херсонеських та ольвійських проксенів їм ставили статуї у дружніх містах. Такими були пам'ятники одному ольвіюполітові у Візантії й херсонеситові, синові Паппія, у Тії³⁷.

Згідно з поширеною серед греків традицією, деякі родини з покоління в покоління передавали обов'язок проксена громадянам того чи іншого міста. Про це йдеться в почесному декреті I ст., виданому у Візантії на честь Оронта за його успадковане покровительство візантійцям в Ольвії³⁸, а також в ольвійському декреті на честь Феокла³⁹, котрий «гостинністю перевершив усіх своїх предків», тобто цей обов'язок традиційно виконували представники цього роду. На жаль, на більшості збережених фрагментів проксеній втрачено частини написів з іменами іноземців і словами, за що надано проксенію та права громадянства⁴⁰.

Таким чином, громадяни різних держав отримували в Ольвії й Херсонесі проксенії за свою діяльність, що сприяла взаємовигідним відносинам із країною посла. Напевно, і в Боспорі існувала така форма вдячності послам, утім ці постанови не закарбовували на кам'яних стелах.

³¹ Яйленко В.П. Мнимые проксении Ольвии боспорскому царю Сатиру I и договор с Левконом I // Тысячелетний боспорский рейх. – Москва, 2010. – С.80–93.

³² Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии... – №15.

³³ Надписи Ольвии. – Ленинград, 1968. – №24.

³⁴ Latyshev V. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №27.

³⁵ Надписи Ольвии. – №24, 26.

³⁶ Latyshev V. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №351, 359.

³⁷ Соломоник Э.И. Новые эпитафические памятники Херсонеса. – К., 1973. – №13.

³⁸ Latyshev V. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №79.

³⁹ Ibid. – №40.

⁴⁰ Соломоник Э.И. Новые эпитафические памятники Херсонеса. – №6–7, 113–115, 118. Див. також: Тюменев А.И. Херсонесские этюды: 5: Херсонесские проксении // ВДИ. – 1950. – №4. – С.11–25; Сапрыкин С.Ю. Херсонесские проксении и пути плавания по Понту // Проблемы истории, филологии и культуры. – Москва; Магнитогорск, 1999. – С.217–229.

Священні посольства

Завдання, що ставилися перед послами, були доволі різноманітними й завжди визначалися поточною політикою тієї чи іншої держави. Але одна мета у всіх греків була спільною: це спорядження священного посольства, яке називалось феорією. Посли-феори запрошували громадян із різних держав узяти участь у загальногрецьких святах, далі представники міст на чолі з місцевим архіфеором прямували на панеллінські торжества, як правило на спеціально спорядженому судні. Феорами також називалися послы, котрі зверталися по пораду до уславлених оракулів перед тим, як у полісі ухвалювалося важливе рішення⁴¹.

У другій половині V ст. до н.е. Ольвія, Німфей і деякі інші держави Північного Причорномор'я споряджали посольства на Великі Діонісії, щоб доставити свій вклад у скарбницю Афіньського морського союзу⁴². Ці феори брали участь в урочистій святковій процесії. Зі свята Панафінеї атлети й феори привозили до причорноморських колоній призові амфори та сувенірні панафінейські амфориски⁴³.

Маємо свідчення про ольвійських, херсонеських і боспорських феорів, які відвідували в елліністичну добу свята Аполлона на Делосі та в Дельфах. Декілька херсонеських послів користувались у Дельфах почесним правом поза чергою запитувати оракула Аполлона, устами якого віщувала піфія⁴⁴. На рубежі IV–III ст. до н.е. ольвійські феори звернулися до цього оракула, коли ольвіополіти вирішили оголосити змагання на Ахілловому Дромі панеллінським святом, для чого потрібно було благословення. Послы повернулися на Батьківщину зі звісткою, що піфія схвалила рішення стосовно ігор і про назву свята Ахіллеями⁴⁵. Після цього за традицією, що встановилася для подібних дійств, ольвійські феори почали регулярно розсилати священні посольства в різні грецькі держави з повідомленням про дату початку торжеств. Крім того, вони, як й інші феори, повідомляли, в яких саме видах змагань зможуть виступати приїжджі громадяни, та оголошували перемир'я у всьому Причорномор'ї на час свята. Судячи зі знахідок монет на Тендрівській косі (античний Ахіллів Дром), туди прибували феори й учасники змагань в основному з причорноморських і деяких малоазійських грецьких держав, у першу чергу з Мілета, метрополії Ольвії, з якою постійно підтримувалися дружні стосунки⁴⁶.

Декілька написів III–II ст. до н.е. свідчать щодо присутності громадян міст Північного Причорномор'я на делоських урочистостях⁴⁷, про їх пожертви

⁴¹ Докл. див.: *Rutherford I. State pilgrims and Sacred Observers in Ancient Greece // A Study of Theoria and Theoroi.* – Cambridge, 2013.

⁴² *Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии...* – №1.

⁴³ *Скржинская М.В. Древнегреческие праздники в Элладе и Северном Причерноморье.* – Санкт-Петербург, 2010. – С.159, 161, 228–229.

⁴⁴ *Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии...* – С.13.

⁴⁵ *Latyshev V. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini.* – №34. Див. також: *Скржинская М.В. Древнегреческие праздники в Элладе и Северном Причерноморье.* – С.318–375.

⁴⁶ *Зограф А.Н. Находки монет в местах предполагаемых святилищ на Черноморье // Советская археология.* – 1941. – №7. – С.153.

⁴⁷ *Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии...* – С.23–25, 27.

Аполлону⁴⁸. Великий дар херсонеситів Аполлонові Делоському складав 4 тис. драхм, на проценти від них в елліністичний час фінансувалося свято Херсонесій⁴⁹. Відомості про це свято і проксенії херсонеситам, ольвіюполітам та боспорянам указують на те, що між Делосом і Північним Причорномор'ям регулярно курсували священні посольства.

У двох збережених часом дельфійських декретах III–II ст. до н.е. мовиться про феорів, які приїздили до міст Північного Причорномор'я, щоб запросити на Піфійські ігри в честь Аполлона⁵⁰. Написи свідчать, що дельфійське судно зі священним посольством ішло з Еллади через Боспор Фракійський спочатку до міст на західному узбережжі Понта, а далі зупинялося в найбільших грецьких колоніях на північному березі Чорного моря⁵¹. Певно, тим самим шляхом рухалися феори, котрі запрошували на Олімпійські, Немейські, Істмійські ігри й інші панеллінські свята. У кожному грецькому місті були заможні громадяни, що гостинно зустрічали феорів, адже це вважалося великою честю. Вони брали на себе весь клопіт і витрати на утримання священних послів. Як правило, ці громадяни самі ставали феорами, які прямували на свято на чолі з архіфеором. За особливо успішну діяльність таким іноземцям дякували, надаючи різні пільги, про що відомо зі віцілілих дельфійських проксеній, у текстах яких трапляються імена ольвіюполітів, херсонеситів і боспорян⁵².

Священні посольства від боспорян на свята Аполлона в Мілеті, на Делосі й у Дельфах, а також на Панафінеї, мабуть, неодноразово очолювали царі. Афіняни у IV–III ст. до н.е. вінчали їх золотими вінками⁵³. У почесній постанові дельфійців на честь Перисада III і його дружини Камасарії говорилося, що вони самі та їхні предки постійно шанували дельфійського Аполлона⁵⁴. Крім того, відомі пожертви боспорських царів до афінських, мілетських, делоських і дельфійських храмів⁵⁵. Найчастіше їх робили під час свят.

У проксеніях, виданих у середині III ст. до н.е., дельфійці перелічили різноманітні пільги, даровані ними громадянам із різних грецьких міст за послуги святилищу й полісу. Серед них названо ольвіюполітів, херсонеситів і боспорян, котрі були членами священних посольств на Піфійських іграх⁵⁶.

Іноземні послы

Про діяльність іноземних послів в античних державах Північного Причорномор'я збереглися лише нечисленні звістки у джерелах. Найдавніші свідчення, що цікавлять нас, відносяться до історії Боспору IV–III ст. до н.е. Поліен у «Стратегемах» (V, 44) описав, як у середині IV ст. до н.е. до царя

⁴⁸ Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии... – С.25–27.

⁴⁹ Там же. – С.29–31.

⁵⁰ Там же. – С.12–13.

⁵¹ Там же. – С.247.

⁵² Там же. – С.12–14.

⁵³ Там же. – С.3–4.

⁵⁴ Там же. – С.15.

⁵⁵ Там же. – С.3, 15, 27, 38–39.

⁵⁶ Там же. – С.12–14.

Левкона з'явився посол Архівіад із пропозицією укласти договір про гостинність і дружбу з македонянами. Насправді він виконував таємне доручення полководця Мемнона, котрий тоді був на службі в македонського царя Філіпа II. Той готувався до війни зі скіфами й небезпідставно вважав, що боспоряни можуть виступити проти нього на боці своїх «варварських» сусідів. Тому слід було оцінити військовий потенціал Боспору. Для цього Мемнон удався до хитрості. На трієрі, спеціально спорядженій для посольства, разом із послом Архівіадам Мемнон відправив знаного музиканта Аристоніка, що співав під акомпанемент кіфари. Полководець розраховував на те, що на концерти кіфарода в театрах кількох боспорських міст збереться чимало мешканців, так що можна буде вивести приблизну кількість боспорського війська. Невідомо, як Левкон відгукнувся на пропозицію Архівіада, чи зрозумів його таємний замисел. Але можна з достатньою долею впевненості припустити, що цар відрядив зі своїми пропозиціями посольство до македонян.

Слова Полієна про те, що македонська місія прибула до царя на військовій трієрі, дозволяють думати, що великий бойовий корабель, зображений на малюнку з Німфея⁵⁷, доставив у Боспор у III ст. до н.е. єгипетське посольство. Дипломатичні зв'язки з Єгиптом у той час підтверджуються вцілілими на папірусі відомостями про згаданих боспорських послів в Єгипті у 254 р. до н.е.

Афінські послі привозили до Пантікапея тексти постанов про присудження різних нагород боспорським царям. Про таке посольство відомо з афінського декрету 288 р. до н.е., де йдеться про приїзд трьох послів зі звісткою, що на найближчих Великих Діонісіях царя Спартока III вшанують золотим вінком⁵⁸.

Із почесного декрету на честь полководця Діофанта⁵⁹ відомо, що наприкінці II ст. до н.е. він за дорученням понтійського царя Мітрідата Євпатора виступив послом у дипломатичних перемовинах із боспорським правителем Перисадамом. Спочатку переговори про мирне передання влади понтійському цареві завершилися «чудово й корисно» для Мітрідата, але пізніше спробу підкорити Боспор мирним шляхом було зірвано, і той самий Діофант придушив повстання проти Мітрідата.

Цей цар відправляв до Херсонеса для переговорів свого посла⁶⁰. Туди ж і у Боспор приїздили послі з Гераклеї з проханням про допомогу під час облоги міста римлянами (Мемн. XLII, 2). А ще йшлося про те, що послі імператорів Діоклетіана й Константина просили Херсонес про військову допомогу (Constant. Porph. «De adm. imp.», 53), а також щодо обміну посольствами між Херсонесом і Боспором. Від численних іноземних феорів збереглися імена дельфійців Амінта й Хариксена, що повідомили своїх співвітчизників, як їх гостинно приймали у Херсонесі у II ст. до н.е.⁶¹

⁵⁷ Грач Н.Д. Открытие нового исторического источника в Нимфее // ВДИ. –1948. – №1. – С.81–88.

⁵⁸ Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии... – С.4.

⁵⁹ Latyshev В. Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini. – №352.

⁶⁰ Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. – №110.

⁶¹ Граков Б.Н. Материалы по истории Скифии... – С.13.

Отже достеменно відомо про діяльність послів із Північного Причорномор'я в Афінах, Дельфах, на Делосі, у Понтійському царстві, Єгипті, у Римі та його провінціях – Мезії й Віфінії. Надзвичайно рідкісні відомості про зв'язки з вождями сусідніх народів не відбивають реального співвідношення посольств у Причорномор'ї, Середземномор'ї й до місцевих племен. Наші джерела в більшості випадків є почесними декретами, а їх видавали лише на пошану громадян античних держав, записували на папірусі, уміщували в архів й в особливо важливих випадках висікали текст документа на мармуровій стелі. Можна лише здогадуватись, як укладались угоди з вождями безписемних народів. Імовірно, це були усні клятви, що супроводжувалися певними ритуалами.

Зі збережених пліном часу джерел ми дізнаємося, що за дорученням влади послі укладали політичні й економічні договори, а також вирушали зі священними посольствами на панеллінські свята. Через послів античні держави Північного Причорномор'я зверталися по військову допомогу, передавали внески у скарбниці інших полісів, а також платили данину «варварам», щоб ті не розоряли грецькі міста та їх сільські округи.

This is the first complete compilation of Olbian, Chersonesean and Bosporean ambassadors in lapidary inscriptions and works of ancient writers. The position of ambassador was at the same range as other high level magistracies. The Greeks elected ambassadors out of educated and wealthy citizens, sometimes out of influential foreigners. The ambassadors added their own money to the monetary funds issued by the state, and sometimes themselves fully covered their trip and accommodation expenses in other cities. In the ancient States of the Northern the Black Sea Coast the highest state authorities took the ambassadors of Greek city-states, Pontus, Egypt and Rome. Foreign ambassadors received for the success of their activity the honorary decrees and various benefits. Ambassador's function were considered as an important mission, for the successful implementation of which ambassadors received several awards.

Keywords: ambassadors, honorary decrees, Olbia, Chersonesos, Bosporos, Ancient Greece, Ancient Rome.

